

Ірина Олександрівна Бандурка,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, Харків)

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті здійснена спроба надати кримінологічну характеристику особи неповнолітнього злочинця, розглянуті причини та умови, що спонукають неповнолітніх до вчинення протиправних діянь, підкреслена необхідність прийняття комплексних заходів із протидії злочинності неповнолітніх, використовуючи їх кримінологічну характеристику.

Ключові слова: *характеристика, неповнолітні, злочинець, злочинність, причини та умови, протидія.*

Постановка проблеми. Злочинність неповнолітніх в Україні як частина (вид) злочинності у широкому розумінні виникає та розвивається під впливом тих же детермінант. Проте, як і будь-яке явище, вона має і специфічні причини і умови, які знаходять своє відображення у рівні, структурі, мотивації, динаміці злочинів неповнолітніх і під впливом яких формується злочинна поведінка неповнолітніх. Вивчення причин і умов злочинності неповнолітніх залишається актуальним і нині, з огляду на її особливу небезпечність для розвитку суспільства.

Мета статті полягає у вивченні особливості кримінологічної характеристики злочинів неповнолітніх, спричинені їх певними особистісними рисами та правовим статусом у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Злочинності неповнолітніх у цілому та в її окремим видам приділяли увагу О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Ю. С. Завгородня, О. М. Литвинов, А. П. Закалюк, О. М. Литвак, В. В. Голина, О. С. Стеблинська, Н. С. Юзікова, В. Б. Харченко, О. О. Ходимчук та ін. Названі вчені зробили вагомий внесок як у вивчення детермінант злочинності неповнолітніх, так і розробку заходів протидії злочинам неповнолітніх. З огляду на ситуацію у країні вважаємо за доцільне додатково висвітлити питання кримінологічної характеристики неповнолітнього злочинця в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Упродовж 2015 р. у Харківській області до Єдиного реєстру досудових розслідувань було внесено 40949 кримінальних правопорушень, з яких 967 (2,4%) особливо тяжких та 12931 тяжкий злочин (31,6%).

Неповнолітніми у 2015 р. у Харківській області вчинено 436 злочинів, а у 2014 р. – 539, або 2,9% від загальної кількості злочинів, торік 3,1%, в Україні – 4,1%.

Найбільша питома вага злочинності неповнолітніх у Сахновщинському (10,6%), Дергачівському (7%), Лозівському (6,4%), Валківському (6,4%), Нововодолазькому (6,4%), Первомайському (5,9%) районах області.

Серед постраждалих від злочинних дій 1331 учень та неповнолітній студент, із них учнів середніх навчальних закладів – 294, ПТУ – 153, вищих навчальних закладів (всіх рівнів акредитації) – 784. У цілому 549 неповнолітніх притягнуто до кримінальної відповідальності.

За об'єктом злочини, вчинені неповнолітніми на території області, можна розподілити так: тяжкі та особливо тяжкі – 226, умисні вбивства – 8, тяжкі тілесні ушкодження – 6, розбої – 11, грабежі – 45, крадіжки – 267, угон автотранспортних засобів – 46. У групі з дорослими вчинено 123 кримінальні злочини, 22 неповнолітні були у стані сп'яніння, 16 – наркозалежними [1].

Враховуючи поширеність злочинності неповнолітніх у цілому по Україні (зокрема, статистика кількості злочинів, вчинених неповнолітніх, наступна: 2013 р. – 7360, 2014 р. – 5835, 2015 р. – 6334) [2], особливої актуальності набуває вивчення кримінологічних ознак неповнолітніх злочинців. Однак передусім розберемося з термінологією. Вітчизняний законодавець наводить таке визначення поняття «неповнолітній» – малолітня особа, тобто дитина до досягнення нею чотирнадцяти років, а також дитина у віці від чотирнадцяти років [3].

Для всебічної характеристики особистості неповнолітнього злочинця необхідно використовувати комплексний підхід, беручи до уваги положення кримінального права, кримінального процесу, криміналіс-

тики, кримінології, соціології та психології тощо. Це дозволить чітко визначити детермінанти та обрати оптимальні заходи протидії цьому виду злочинів.

Спочатку слід вказати, що неповнолітній злочинець характеризується наявністю певних негативних якостей, які не властиві іншим за-конослухняним громадянам, як-от: відчуження від нормальних зв'язків, стосунків, цінностей, низький рівень освіти і культури, моральності (з огляду на що ними визнається можливість використання кримінальних засобів досягнення мети), а також поєднання таких психологічних рис, як гіпертрофована імпульсивність, тривожність [4].

Неповнолітні правопорушники становлять своєрідну типологічну групу, відрізняються від дорослих злочинців як за характером та ступенем суспільної небезпечності вчинюваних злочинів, так і за особистісними рисами, а саме недостатньою соціальною зрілістю, незавершеністю інтелектуально-вольового розвитку [5, с. 110].

Науковці наголошують, що неповнолітньому злочинцю притаманні такі негативні якості, як схильність до вживання алкоголю, наркотиків, азартних ігор, статевої розбещеності, дармоїдства, насильницьких дій стосовно іншої людини; низький культурний рівень у порівнянні із за-конослухняними однолітками; протестна поведінка, зневага до закону та моральних цінностей, викривлене розуміння понять «товариство», «мужність», яскраво виражені антигромадські погляди.

Як показує практика, правопорушення діти розпочинають вчиняти в молодшому шкільному віці. Проте в загальній кількості злочинів неповнолітніх їх частка набагато менша, ніж показник серед старших підлітків. До того ж у цьому віці (малолітство) особи ще не підлягають кримінальній відповідальності. Підлітковий вік – самий суперечливий і динамічний період у житті людини, його ще визначають як перехідний. Підліток у цей період перебуває у стані переходу від дитинства до дорослості, від незрілості до зрілості. Як правило, їм властиві суперечливість, непослідовність і нестійкість поведінки, різкі коливання від наївно-дитячих вчинків до серйозно мотивованих часто протиправних дій.

Неповнолітні, які досягли 16-річного віку та отримали певну освіту, мають, на переконання вчених, такий рівень розвитку, що дозволяє їм усвідомлювати свої дії й керувати ними. Під впливом сім'ї, школи, соціального оточення формується свідомість підлітка, а це означає, що він розуміє, де добро, а де зло, у яких випадках його дії можуть завдати шкоди іншим людям і суспільству [6, с. 87].

Однак слід пам'ятати, що безпека вчинення деяких злочинів існує й у більш ранньому віці, тому законодавством встановлено, що

кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років, а особи віком від 14 до 16 років можуть бути суб'єктом злочину лише у разі вчинення ними злочинів, передбачених ч.2 ст. 22 КК України. Діти до 14 років не підлягають кримінальній відповідальності [6, с. 80].

З огляду на сказане можемо констатувати, що головним, навіть обов'язковим, при наданні кримінологічної характеристики неповнолітнього злочинця є врахування соціально-демографічних ознак неповнолітнього, а саме: стать, вік, освіта, рід занять, стан здоров'я, виховання, оточення, схильності, звички, загальний розвиток. Отже, вивчення особи злочинця зводиться переважно до виявлення й оцінки тих властивостей і рис, що вказують на причини злочинної поведінки та можуть бути використані з метою її профілактики [7].

Як відомо, на поведінку неповнолітнього значно впливає сімейне виховання. Якщо в родині сварки, бійки, батьки зневажливо ставляться один до одного і дітей, принижуючи чи ображаючи їх, це негативно позначається на формуванні майбутньої особистості. Наслідки можуть бути різними: від деформації морально-психологічної свідомості неповнолітніх до прямого вступу в конфлікт із законом. Серед неповнолітніх, що вчиняють суспільно небезпечні діяння та нехтують законом, часто бувають такі, що виховуються в неповних або неблагополучних родинах, багато таких дітей позбавлені нагляду з боку батьків і педагогів навчальних закладів. Відчуття непотрібності, зайвості, самотності змушує їх залишати домівку, жити на вулиці серед «рівних». У результаті вони вступають у недозволені зв'язки, порушують норми суспільного життя, ніде не працюють або перебиваються випадковими заробітками. На підтвердження наведемо думку О. С. Стеблинської, яка зазначає, що більшість неповнолітніх, що вступили у конфлікт із законом, не мали постійного джерела доходів або мали доходи від некваліфікованої роботи, що свідчить про збільшення маргіналізації суспільства [8, с. 114]. Таким чином, наявність особистісних дефектів у неповнолітніх зумовлюється неблагополучною моральною атмосферою сім'ї, неправильною педагогічною позицією батьків, відсутністю впливу і контролю за поведінкою дітей [8, с. 112].

Вивчаючи морально-психологічні якості особистості неповнолітнього злочинця, необхідно враховувати, що вони мають серйозні та глибокі деформації моральних та правових ціннісних орієнтацій, зокрема, орієнтація на авторитет у групі спілкування, його превалювання, інколи вони здатні заслугувати його будь-якою ціною; спрямованість життєвих цілей у бік психологічного комфорту, негайного задоволення потреб, споживацтва, неповаги до суспільних норм життя тощо. Цій

категорії осіб притаманні послаблення почуття сорому, байдуже ставлення до переживань інших, відсутність співчуття та потреби взаємодопомоги, нестриманість у поведінці, грубість, хитрість, а також їм не властива самокритичності.

Неповнолітні злочинці характеризуються наявністю психічних аномалій власного розвитку в межах осудності особи (хронічний алкоголізм, психопатія, розумова відсталість (олігофренія), наркоманія, органічне ураження головного мозку, статеві розлади тощо). За даними О. О. Ходимчука, які не втратили актуальність і сьогодні, особами з психічними аномаліями розвитку вчиняється понад 36,9% насильницьких злочинів проти особи, серед яких домінують умисні вбивства (48,8%), статеві злочини (17,8), поєднане з насильством хуліганство, (16,7%), умисні тяжкі тілесні ушкодження (16,0%) [9].

Як уже наголошувалося, діти у цьому віці з різних причин залишають домівку, не ходять до школи, тобто самі себе позбавляють можливості отримувати знання, набиратися життєвого досвіду співіснування. Низький рівень освіти та культури особистості є наслідком морально-правової деформації, що потім у зворотному напрямку впливає на свідомість та поведінку особи, сприяє формуванню антигромадських поглядів, звичок злочинного прояву зовні [10].

Доведено, що культурно-освітній рівень неповнолітніх осіб, що вступили у конфлікт із законом, помітно нижчий ніж у законослухняних однолітків. Як свідчить статистика, значна частка таких осіб належить до групи педагогічно занедбаних підлітків, не є успішними у засвоєнні навчальної програми або взагалі залишили школу; їх дозвілля переважно обмежене пустим вештанням (марнуванням вільного часу), вони витрачають батьківські гроші (або здобуті протизаконним шляхом) на азартні ігри, наркотичні засоби та інші психотропні речовини тощо [11, с. 147]. Як правило, такі особи перебувають на профілактичному обліку в органах Національної поліції України. Науковці, представники правоохоронних органів, педагоги єдині щодо того, що однією з характерних особливостей сучасного неповнолітнього злочинця є відсутність інтересів до навчання, корисних занять. Незайнятість підлітка працею або навчанням має криміногенне значення, оскільки зайвий час призводить до здійснення аморальних вчинків, протиправних діянь. На жаль, через об'єктивні і суб'єктивні обставини прагнення до досягнення успіхів у навчальній і виробничій діяльності у неповнолітніх злочинців втрачається і заміщується алкогольними напоями, наркотиками, нездоровим дозвіллям.

Наявність значної кількості злочинів, що вчиняються у стані алкогольного сп'яніння, тісно пов'язана з недотриманням чинного законо-

давства щодо обмежень при торгівлі алкоголем, насамперед, продажу алкогольних напоїв неповнолітнім.

На особливу увагу заслуговує проблема вживання неповнолітніми наркотиків, що веде до деморалізації підлітків, призводить до формування особи, потенційно готової до вчинення злочинів.

З огляду на сказане можемо констатувати, що у процесі протидії злочинності неповнолітніх важливим є: вирішення питання проведення вільного часу підлітками, пропаганда ведення здорового способу життя, проведення дозвілля у спортивних клубах, гуртках, секціях. На допомогу у реалізації цього напрямку мали би прийти не тільки загальноосвітні школи, а й державні спортивні школи. Потрібно залучати для створення центрів організованого дозвілля населення і комерційні структури, різні добродійні організації, фонди, громадські об'єднання [12].

Розглянемо ще один аспект окресленої проблеми. Так, Альберт Бандура і Річард Уолтерс стверджують, що в переважній більшості злочинність неповнолітніх має груповий характер. Це пов'язано з віковими, психофізіологічними та соціально-груповими особливостями. Групова поведінка як позитивного, так і негативного характеру є більше нормою для молоді, ніж відхиленням від неї. Підвищена імпульсивність, жорстокість, інтенсивність і ситуативність групових злочинів, які вчиняють неповнолітні, обтяжують їх наслідки. Легкість швидкого неформального об'єднання, звичка до групового спілкування, схильність до конфліктних ситуацій, потреба самореалізації, прагнення до оригінальності й унікальності, нестійкість ідейних, моральних і правових переконань здатні збільшити небезпечність уміло спровокованих дорослими антигромадських дій неповнолітніх [13].

Вчинення неповнолітніми злочинів у групі дозволяє їм компенсувати психологічну невпевненість у своїх діях, малий життєвий досвід, сприяє об'єднанню фізичних зусиль, необхідних для досягнення злочинного результату. Разом із цим необхідно зазначити, що для неповнолітніх не характерне створення стійких злочинних угруповань, а в групі вони об'єднуються для вчинення окремих злочинів.

Вивчення особи злочинця неможливе (буде неповним) без дослідження мотивів злочинної поведінки, оскільки саме наявність тих або інших рис, властивостей чи особливостей зумовлює частіш за все виникнення певних мотивів. «Саме мотив цементує думку і волю, свідомість і дію, і служить тією основною пружиною, яка спрямовує вольовий процес, надаючи йому певного змісту» [14].

Встановлення мотивів злочинної поведінки неповнолітніх важливе для правильної кваліфікації злочинів, а також для вирішення завдань загальної протидії злочинності неповнолітніх.

Мотив – усвідомлена спокуса (прагнення) до здійснення конкретних вольових дій чи утримання від них (бездіяльність), зумовлених потребами, інтересами і схильностями неповнолітнього злочинця, для задоволення яких він обирає певні суспільно небезпечні протиправні форми та засоби [15, с. 232]. Мотиви формуються у неповнолітньої особи в процесі її становлення і характеризуються відносною стійкістю в певний період, змінюючись при інтелектуальному і фізичному розвитку.

Мотивація злочинності неповнолітніх за змістом і об'ємом більш обмежена, ніж у дорослих злочинців, що пояснюється інфантилізмом (недорозвиненістю), соціально-рольовими і соціально-психологічними властивостями осіб до 18 років [16, с. 99]. Найбільш характерними мотивами протиправної поведінки неповнолітніх є хуліганські спонукання, корисливість, заздрість, помста, ревнощі, безрозсудний, інколи безглуздий рішучий намір вчинити протиправне діяння.

Вивчення особистості неповнолітнього злочинця і надання їх характеристики потрібні не тільки для вироблення профілактичних, запобіжних заходів протидії злочинності, а й для розкриття злочинів. Так, характеристика передбачає отримання інформації про особу, що включає в себе відомості про притаманні їй анатомічні, біологічні, психологічні та соціальні властивості, які є необхідними для ідентифікації особи, вирішення тактичних завдань та встановлення фактичної картини події злочину у процесі його розкриття та розслідування. Дослідження особистості неповнолітнього злочинця із цих позицій спрямоване на отримання різноманітних даних про особу, як таких, що характеризують її соціальну сутність, злочинну занедбаність, так і таких, що можуть сприяти пошуку та встановленню підозрюваної особи, прогнозуванню можливих наслідків вжиття заходів корекції та впливу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Кримінологічна характеристика особи неповнолітнього злочинця містить розгорнуті відомості про неповнолітнього (вік, стан здоров'я, рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси та властивості), ставлення до вчиненого ним діяння, наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення, негативні схильності (алкоголізм, наркоманія, ігроманія), пом'якшуючі та обтяжуючі покарання обставини, наявність причинно-наслідкових зв'язків між мотивами, діями і наслідками вчиненого протиправного акту.

Дослідження кримінологічної характеристики неповнолітнього злочинця необхідне для організації протидії відповідним злочинам, розроблення систем заходів державних установ та громадських організацій, спрямованих на усунення негативних явищ і процесів, що породжують злочинність неповнолітніх.

Список використаних джерел

1. Про стан правопорядку в Харківській області за січень-грудень 2015 року (за оперативними даними ГУНП): інформація Головного управління поліції в Харківській області від 12.01.2016 р. № 346/16 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://oblrada.kharkov.ua/ru/press-center/news/novini/14548-informatsiya-prostan-zlochinnosti-v-kharkivskij-oblasti-u-2015-rotsi-ta-rezultati-diyalnosti-u-sferi-okhoroni-ta-zakhistu-prav-i-svobod-lyudini-protidiji-zlochinnosti-zabezpechennya-publichnoji-bezpeki-i-poryadku>.
2. Інформаційно-аналітичні матеріали про стан та структуру злочинності кримінальних правопорушень в Україні / Генеральна прокуратура України. – Київ, 2016. – 16 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10, № 11–12, № 13. – Ст. 88.
4. Кургузкина Е. Б. Теория личности преступника и проблемы индивидуальной профилактики преступлений: автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / Е. Б. Кургузкина. – Москва, 2003. – 39 с.
5. Юзікова Н. С. Проблема кримінально-правового захисту інтересів неповнолітніх: монографія / Н. С. Юзікова. – Дніпропетровськ: Видво Дніпропетровського університету, 1999. – 172 с.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та доповн. – Київ: Юридична думка, 2012. – 1316 с.
7. Курс советского уголовного права. Преступление: Часть общая: [в 6-ти т.] / А. А. Пионтковский; редкол.: А. А. Пионтковский, П. С. Ромашкин, В. М. Чхиквадзе. – Т. 2 – М. : Наука, 1970. – 516 с.
8. Стеблинська О. С. Запобігання злочинам, які вчиняються неповнолітніми в стані сп'яніння: монографія / О. С. Стеблинська. – Івано-Франківськ, Надвірна: ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2011. – 280 с.
9. Ходимчук О. О. Насильницька злочинність осіб з психічними аномаліями та їх запобігання : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / О. О. Ходимчук; Нац. акад. внутр. справ України. – Київ, 2005. – 18 с.
10. Голина В. В. Криминологическая профилактика, предотвращение и пресечение преступлений : учеб. пособ. / В. В. Голина. – Киев : УМЮВО, 1989. – 72 с.

11. Кримінологія: навчально-наочний посібник / П. М. Бузало, С. Ф. Денисов, О. В. Кириченко. – Запоріжжя: Юрид. ін-т Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ, 2007. – 194 с.
12. Пономаренко Ю. Г. Кримінологічна характеристика та попередження злочинів у сфері незаконного наркообігу : дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Ю. Г. Пономаренко – Харків, 2004. – 196 с.
13. Бандура А. Подростковая агрессия: изучение влияния воспитания и семейных отношений / Альберт Бандура, Ричард Волтерс. – Москва: Эксмо-Пресс, 2000. – 512 с.
14. Волков Б. С. Мотивы преступления: (Уголовно-правовое и социально-психологическое исследование) / Б. С. Волков. – Казань: Изд. Казан. ун-та, 1982. – 152 с.
15. Бандурка І. О. Кримінально-правовий захист дитинства в Україні: монографія / І. О. Бандурка. – Харків: Золота миля, 2015. – 402 с.
16. Моніторинговий кримінологічний аналіз злочинності в Україні (2009–2013 роки): монографія / Є. М. Блажівський, І. М. Козьяков, О. О. Книженко, О. М. Литвак та ін. – Київ: Нац. академія прокуратури України. 2014. – 483 с.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2016.

Ирина Александровна Бандурка,

кандидат юридических наук

(Харьковский национальный университет внутренних дел,

Харьков, Украина)

КРИМИНОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ПРЕСТУПНОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

В статье предпринята попытка представить криминологическую характеристику личности несовершеннолетнего преступника, рассмотрены причины и условия, побуждающие несовершеннолетних к совершению противоправных деяний, подчеркнута необходимость комплексного принятия мер противодействия преступности несовершеннолетних, используя их криминологическую характеристику.

Ключевые слова: характеристика, несовершеннолетние, преступник, преступность, причины и условия, противодействие.

Iryna O. Bandurka,

candidate of law sciences

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CRIMINOLOGICAL DIMENSION OF JUVENILE DELINQUENCY

The author of the article attempts to provide criminological characteristics of juvenile offender's personality; the author has also considered the causes and conditions that encourage minors to commit illegal acts; she has stressed the need to take comprehensive measures to counteract juvenile delinquency by using their criminological characteristics. Criminological characteristics of juvenile offender's personality includes detailed information about the juvenile (age, health status, level of development and other socio-psychological features of a person), juvenile's attitude to committed act, the presence of adult instigators and other accomplices of the criminal offense, the negative inclinations (alcoholism, drug addiction, gambling), mitigating and aggravating circumstances, the presence of causal relationships between motives, actions and consequences of the committed unlawful act.

Research of juvenile offender's personality from criminological position is aimed at obtaining personal data, such that characterize the social essence, criminal neglect and other data that can assist in finding and detecting the suspect, predicting the possible effects of taking measures of correction and impact. Characteristics of juvenile offender's personality is needed not only to develop preventive, precautionary measures to combat juvenile delinquency, but also for solving crimes, because it involves obtaining personal information, which includes information on inherent anatomical, biological, psychological and social characteristics that are necessary for person's identification, solving tactical problems and establishing actual picture of a crime in the process of its solution and investigation.

Key words: *characteristics, minors, criminal, crime, causes and conditions, counteraction.*